

*მარიამ ლორთქიფანიძე,
გიორგი ოთხმეზური*

ივანე ჯავახიშვილი – ცხოვრება და მოღვაწეობა

რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მოსპობამ (1801-1810 წწ.) და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებამ (1811-1814 წწ.) ჩვენს ქვეყანაში კულტურისა და მეცნიერების სტანგანცია გამოიწვია. რუსეთში გადასახლებული ბაგრატიონი ბატონიშვილების (დავით, იოანე, თეიმურაზ)¹ და სამეგრელოს მთავართა სახლის შთამომავალ ნიკო დადიანის² ნაშრომების გარდა, ფაქტობრივად არაფერი ღირებული არ შექმნილა ქართველოლოგიური მიმართულებით XIX ს-ის I ნახევარში. ამავე საუკუნის შუახანებში, პირველი ევროპელი ქართველოლოგის მარი ბროსეს (1802-1880 წწ.) და დავით ჩუბინაშვილის³ მოღვაწეობამ ქართული ისტორიოგრაფიის გამოცოცხლებას მისცა დასაბამი. საქართველოს ისტორიის პოპულარიზაციის საქმეში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა 1881 წელს ალ. ცაგარელისა და დ. ბაქრაძის ძალისხმევით, თბილისში ჩატარებულმა არქეოლოგთა V ყრილობამ.

XIX-XX სს-ის დასაწყისის ქართველმა და უცხოელმა მეცნიერებმა

¹ დავით, იოანე, თეიმურაზ ბატონიშვილები – ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII-ის შვილები. თეიმურაზი იყო პირველი ქართველი აკადემიკოსი. 1837 წელს აირჩიეს პეტერბურგის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად. მ. ბროსე მას თავის მასწავლებლად მიიჩნევდა.

² ნიკო დადიანი (1780-1834 წწ.) – ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე. მას ეკუთვნის ისტორიული ნაშრომი „ქართველთა ცხოვრება“.

³ დ. ჩუბინაშვილი (1814-1891 წწ.) – ლექსიკოგრაფი, ენათმეცნიერი, ლიტერატურათმცოდნე. დანერგა ქართული ენის სწავლება პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლური სიტყვიერების ფაკულტეტზე. 1855 წელს იქვე დააარსა ქართული ენისა და სიტყვიერების კათედრა, რომლის გამგეც იყო 1871 წლამდე.

(ზემოთ დასახელებულთა გარდა – ნიკო მარი, პ. უვაროვა, თ. ჟორდანიას, ე. თაყაიშვილი, ი. ბართოლომეი, ს. გორგაძე და სხვ.) მნიშვნელოვნად წასწიეს წინ ქართველოლოგიური დარგების კვლევა. მათმა ნაშრომებმა და გამოვლენილმა წყაროებმა საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობითი დისციპლინების და სხვა ქართველოლოგიური მიმართულებების სამეცნიერო დარგებად ჩამოყალიბებისათვის მიაშზადა ნიადაგი. ამ ამოცანის სისრულეში მოყვანა კი ითავა ივანე ჯავახიშვილმა და ბრწყინვალედაც გაართვა თავი.

1907 წელს საშინელი ტრაგედია დატრიალდა ჩვენს ქვეყანაში. დიდი ილია მოკლეს. ასეთ ვითარებაში ერის მეცნიერული და კულტურული მდგომარეობა ივანე ჯავახიშვილმა ითავა და ღირსეულადაც ზიდა ეს მძიმე ტვირთი ცხოვრების ბოლომდე.

ჯავახიშვილები – „გუარნი მთავართა მათ ძუელთანი“. IX-XIII სს-ის დიდაზნაურ თორელთაგან მომდინარე ქართლის თავადური საგვარეულო. მათი ჯავახეთიდან წარმომავლობა ჯერ საკუთარ სახელში – „ჯავახ“ დაფიქსირდა (XIII-XIV სს-ის მიჯნა), ხოლო შემდეგ უკვე გვარის გაჩენას დაელო საფუძვლად.

რკონი⁴ – თორელ-ჯავახიშვილთა რეზიდენცია და საგვარეულო მონასტერი, ქართული ხუროთმოძღვრების შესანიშნავი ძეგლი და ქართული სულიერების მნიშვნელოვანი საგანე – საუკუნეების განმავლობაში განსაკუთრებული ყურადღების და ზრუნვის საგანი იყო „პატრონთა“ მხრიდან.

ბევრი გამოჩენილი საერო და საეკლესიო მოღვაწე მისცა საქართველოს თორელ-ჯავახიშვილთა საგვარეულომ.

თორელები – XI-XIII სს-ში ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის სამეფო კარის უხუცესი-ვაზირები – ამირსპასალარები და მეჭურჭლეთუხუცესები, მეწინავე სადროშოდან სარდლები – „წინამებრძოლნი“, ჯავახეთის და მესხეთის, ვიდრე კარნუ-ქალაქამდე (არზრუმამდე) გამგებლები, ახალქალაქის ერისთავთ-ერისთავები.

ჯავახიშვილები – XIV-XVIII სს-ში საქართველოს სამეფო კარის თანადგომით გამორჩეულნი, „მეფეთა თანა შეზრდილ-გაზრდილნი“ (ალექსანდრე

⁴ რკონის სამონასტრო კომპლექსი (კასპის რ-ნი, სოფ. ჩაჩუბეთის მიდამოები, მდ. თეძმის ხეობა) – გამოიყოფა აღმშენებლობის რამდენიმე ეტაპი: 1. VII ს. – ღვთისმშობლის ეკლესია, გადააკეთებული X ს-ში; 2. XIII-XIV სს-ის მიჯნა – ღვთისმშობლის ეკლესიის კარიბჭე, სამლოცველო, ნათლისმცემლის ეკლესია და სატრაპეზო; 3. XVI-XVIII სს. – სამრეკლო, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები; XVII ს-ის შუა ხანები – რკონის ციხე.

I დიდი და გამრეკელი), ერთგულებისთვის ყმა-მამულით შეწყალებულნი; მე-აბჯრეთუხუცესის, მეფის ფარემთუხუცესის, ბატონიშვილის სახლთუხუცესის, მეკობრისმძებნელის, მეღვინეთუხუცესის, სუფრაჯის, ბოქაულოთუხუცესის და მდივანბეგის სახელოთა მფლობელები; ახალდაბის, გორისა და ატენის მოურავები, ურბნისისა და მანგლისის ეპარქიათა მღვდელმთავრები. ჯავახიშვილების საგვარეულოს გამოჩენილ წარმომადგენელთა სიქველესა და შემართებას გილანის ლაშქრობასა (1301 წ.) და ხალილ-ბეგის წინააღმდეგ ბრძოლებში (1487 წ., 1489 წ.) სპეციალურად აღნიშნავენ ქართველი მემატიანეები (ჟამთააღმწერელი, ბერი ეგნატაშვილი, ვახუშტი ბაგრატიონი).

ამ საკითხის განხილვა შორს წაგვიყვანს და არც შეადგენს ჩვენი წერილის მიზანს. ალბათ საკმარისი იქნება აღვნიშნოთ, განვლილი ასწლეულის (ილია ჭავჭავაძის გარდაცვალებიდან დღემდე), ყველაზე დიდი ქართველი ივანე ჯავახიშვილი, ბულა-თურქის შემოსევის დროს (953-954 წწ.) მოწამებრივად აღსრულებული კონსტანტი-კახისა და გენიალური შოთა რუსთაველის შთამომავალია.

ივანე ჯავახიშვილის მამა – ალექსანდრე ჯავახიშვილი, განათლებული ქართველი არისტოკრატი და პედაგოგი, სამეცნიერო მოღვაწეობასაც ეწეოდა. გამოაქვეყნა ქართული ხალხური სიტყვიერების ნიმუშები, გამოკვლევები გორისა და უფლისციხის აღწერილობათა შესახებ. მისი პედაგოგიური ღვაწლი წმ. სტანისლავის II და III და წმ. ანას II და III ხარისხების ორდენებით აღინიშნა.

დედა – სოფიო, სამცხიდან კახეთში გადასახლებული „მთავართა შორის უწარჩინებულესი და შემძლებელი“ ვახვანიშვილთა გვარის წარმომადგენელი. განათლებული არისტოკრატი, თავმდაბალი და დარბაისელი ქალბატონი.

ურთიერთპატივისცემა, სწრაფვა განათლებისაკენ, მშობლიური ისტორიის, ენის, მწიგნობრობის და კულტურის სიყვარული, პატრიოტიზმი, ჭეშმარიტ მამულიშვილთა ნაღვაწის გახსენება და დაფასება – ასეთი გარემო იყო შექმნილი ჯავახიშვილების ოჯახში. ასეთმა გენეტიკამ და აღზრდამ განაპირობა ივანე ჯავახიშვილის მოქალაქეობრივი მრწამსისა და პროფესიონალური ღირსებების ჩამოყალიბება. ამიტომაც ვერ მოახდინა მასზე გავლენა საქართველოს სასწავლებლებში გამეფებულმა მკაცრმა რუსიფიკატორულმა რეჟიმმა.

პეტერბურგში შექმნა ქართული ოჯახი ივანე ჯავახიშვილმა. 1906 წლის 30 ოქტომბერს დაიწერა ჯვარი ანასტასია ჯამბაკურ-ორბელიანზე, რომელიც მისი ჭეშმარიტი „მეუღლე“, თანამდგომი და თანამოაზრე იყო მთელი ცხოვრების მანძილზე. სამი შესანიშნავი შვილი აღუზარდეს ქვეყანას –

ნათელა, კახა და ალესანდრე (ლალი).⁵

ივანე ჯავახიშვილმა თბილისის გიმნაზიაში სწავლის პერიოდში (1888-1895 წწ.) გამოამუშავა ინტერესი ისტორიის საკითხების კვლევისადმი (წაკითხა მოხსენება თემაზე: „ანდრია მოციქულის მოგზაურობა საქართველოში“ და რეფერატი ინგლისელი ისტორიკოსის ბოკლის⁶ შესახებ). ზაფხულს მშობლიურ სოფელ ხოვლეში ატარებდა. მისი მეთაურობით ახალგაზრდები ხოვლეგორაზე არქეოლოგიურ გათხრებს აწარმოებდნენ. წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა მასზე რკონის მონასტერმა. რკონის ნათლისმცემლის ეკლესიის დას. ფასადზე ამოკვეთილი, თემურ-ლენგის 1400 წ. ლაშქრობის მაუწყებელი წარწერა ივანე ჯავახიშვილის შემოტანილია სამეცნიერო მიმოქცევაში.⁷

გიმნაზიის დამთავრებისას ივანე ჯავახიშვილს უკვე გარკვეული ჰქონდა თავისი მომავალი, მკაფიოდ ჰქონდა ჩამოყალიბებული ცხოვრების მიზანი – მეცნიერების გზით სამშობლოს სამსახური. ამიტომაც აირჩია სწავლის გასაგრძელებლად პეტერბურგის უნივერსიტეტი. იმ დროს პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტი ორიენტალისტიკის აღიარებული ცენტრი იყო მსოფლიოში. იქ იყო ყველაზე ძლიერი ქართველოლოგიური სკოლა, მთელს იმპერიაში ერთადერთი ქართული სიტყვიერების კათედრა. გიმნაზიის დირექტორმა მარკოვმა თავის ერთ-ერთ საუკეთესო მოსწავლეს შესანიშნავი დახასიათება მისცა. იმავე 1895 წელს ივანე ჯავახიშვილი პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღნიშნული ფაკულტეტის სომხურ-ქართულ-ირანული განყოფილების სტუდენტი გახდა, სადაც სპეციალობად საქართველოს და სომხეთის ისტორია აირჩია.

ივანე ჯავახიშვილის მასწავლებლები იყვნენ გამორჩენილი მეცნიერები: ნ. მარი, ალ. ცაგარელი, ვ. როზენი, ვ. შუკოვსკი, პ. კოკოვცოვი და სხვ.

⁵ ივანე ჯავახიშვილის სამივე შვილი მეცნიერების გზას გაყვა. კახა – ცნობილი არქიტექტორი, საზაფხულო თეატრის (ბათუმი), ფიზიკის ინსტიტუტის (თბილისი) და სხვ. შენობების ავტორი; ლალი (ალექსანდრე) – გამორჩენილი არქეოლოგი და საზოგადო მოღვაწე, წლების განმავლობაში ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორის მოადგილე, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი; ნათელა – შესანიშნავი მეცნიერი, პროფესორი, მან უპატრონა დიდი მამის მეცნიერულ მემკვიდრეობას, შეადგინა (ა. ბაქრაძესთან ერთად) ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივის აღწერილობა, რომელშიც თემატურად და ქრონოლოგიურად დალაგებული სამი ათასზე მეტი საარქივო ერთეულია შესული.

⁶ ჰენრი ტომას ბოკლი (1821-1862 წწ.) – ინგლისელი ისტორიკოსი. მისი მთავარი ნაშრომია „ცივილიზაციის ისტორია ინგლისში“, ორი ტომი.

⁷ იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. III. თბ. 1966, გვ. 299.

ივანე ჯავახიშვილმა სტუდენტობის წლებში მეცნიერული კვლევის ისეთი მაღალი ნიჭი და უნარი გამოავლინა, რომ ნიკო მარმა მას მიმართა თხოვნით, ეთარგმნა ქართულიდან რუსულად „სიბრძნე ბალავრისა“. 1897 წელს II კურსის სტუდენტმა თავისი პირველი სამეცნიერო ნაშრომი წარადგინა (დაიბეჭდა 1899 წ.). ნაშრომის შესაფასებლად ალბათ საკმარისია ითქვას, რომ ნიკო მარმა, აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის დეკან, აკად. ვ. როზენთან შეთანხმებით, მაშინვე შესთავაზა სწავლის დასრულების შემდეგ პეტერბურგის უნივერსიტეტში დარჩენა.

1898 წელს მისი საკონკურსო ნაშრომი „ანდრია მოციქულისა და წმ. ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“, პროფესორთა საბჭოს მიერ ოქროს მედლით იქნა დაჯილდოვებული.

სტუდენტი ივანე ჯავახიშვილი გახდა ქართული მეცნიერული ბიბლიოგრაფიის ფუძემდებელი. 1897 წელს „ქართულ ბიბლიოგრაფიაში“ (რედ. ი. ყიფშიძე) დაბეჭდა საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხებზე გაზ. „ივერიაში“ 1886-1896 წლებში გამოქვეყნებული წერილების ბიბლიოგრაფია, ხოლო სტუდენტობის წლებში და შემდგომ პერიოდში მოძიებული მასალების საფუძველზე „ვიზანტიისკი ვრემენიკში“ (ტ. XI – 1904; ტ. XII – 1906) საქართველოში, რუსეთსა და ევროპაში საქართველოს შესახებ გამოქვეყნებული 69 სტატიის ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვა. აღსანიშნავია, რომ ეს „ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვები“ დიდად სცილდება მეცნიერული ბიბლიოგრაფიის ფარგლებს. მათში, წერილების შინაარსსა და შეფასებასთან ერთად, საქართველოს ისტორიის უმნიშვნელოვანესი პრობლემური საკითხების ანალიზიცაა მოცემული.

1899 წ. – პეტერბურგის უნივერსიტეტის პირველი ხარისხის დიპლომით კურსდამთავრებული, ნიკო მარის წარდგინებით და სამეცნიერო საბჭოს დადგენილებით, იქვე დატოვეს საპროფესოროდ მოსამზადებლად, პრევატ-დოცენტის თანამდებობაზე.

1901 წ. – ჩააბარა სამაგისტრო გამოცდები და მიიღო „ქართული სიტყვიერების მაგისტრანტის“ ხარისხი. სამაგისტრო დისერტაცია თემაზე „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება“, დაიცვა 1907 წელს. ნიკო მარის შეფასებით, ივანე ჯავახიშვილმა ამ ნაშრომით დასახა ახალი გზები, იდეები და შესაძლებლობანი ძველი საქართველოსა და სომხეთის ისტორიის შესწავლაში.

1901-1902 წწ. – კვალიფიკაციის ასამაღლებლად მიავლინეს გერმანიაში, ბერლინის უნივერსიტეტში. აქ იგი ეკლესიისა და სამართლის ისტორია-

ში მუშაობდა მსოფლიოში ცნობილ მეცნიერ, იმჟამად უნივერსიტეტის რექტორ ადოლფ გუსტავ ჰარნაკთან. პროფ. ლამპრეხტის ხელმძღვანელობით გაიარა კურსი „შუა საუკუნეების ევროპა და ფეოდალური ინსტიტუტების ისტორია გერმანიაში“; პროფ. ბრუნერის ხელმძღვანელობით შეისწავლა გერმანული და სკანდინავიის ხალხების ძველი სამართლის ისტორია. თავისი თხოვნით, ბიზანტოლოგიაში სამუშაოდ მიამაგრეს პროფ. კრუმბახერს.

ივანე ჯავახიშვილის მიზანი ბერლინის უნივერსიტეტში, ცოდნის გაღრმავებასთან ერთად, ევროპელთათვის საქართველოს გაცნობა და მისი უძველესი კულტურით დაინტერესება იყო. ახალგაზრდული ასაკის მიუხედავად, თავისი განსწავლულობითა და საქმისადმი დამოკიდებულებით მან ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორის გამორჩეული ყურადღება და პატივისცემა დაიმსახურა, რამაც შეაძლებინა ჩანაფიქრის სისრულეში მოყვანა. პროფ. ჰარნაკის შუამდგომლობით ივანე ჯავახიშვილს ერთი წლით (1902 წ. 1 აპრილამდე) გაუგრძელეს ბერლინის უნივერსიტეტში ყოფნის ვადა. „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის“ ივანე ჯავახიშვილისეული გერმანული თარგმნის გაცნობამ ჰარნაკი, უძველესი ქრისტიანობის ისტორიის მსოფლიოში აღიარებული მკვლევარი, ქართული ენითა და ქართული მწერლობის ძეგლებით დაინტერესა. ივანე ჯავახიშვილს ღართეს ნება გერმანელებისთვის წაეკითხა ქართული ენის კურსები. თვითონ ჰარნაკს გაუჩნდა იდეა ბერლინის უნივერსიტეტში დაეარსებინა ქართველოლოგიის კათედრა, რათა შეეცოდა „საქრისტიანო აღმოსავლეთის“ შესწავლაში არსებული ხარვეზი. „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობა“ მაშინვე, 1901 წელს, დაიბეჭდა პრუსიის მეცნიერებათა სამეფო აკადემიის „სხდომათა უწყებებში“ (ტ. XXXVIII) – ივანე ჯავახიშვილის თარგმანით და კომენტარებით, ჰარნაკის შესავალი წერილით და ჰარნაკ-ჯავახიშვილის მოკლე ნარკვევით მარტვილობის შესახებ. შესავალ წერილში ჰარნაკი აღნიშნავს: „სამწუხაროდ, ამ ძველის-ძველი მდიდარი ლიტერატურის მქონე ქვეყანას, საქართველოს და მის ეკლესიას სრულებით არ ვიცნობთ ევროპაში. მისი ხელნაწერები მთელს აღმოსავლეთშია მოფენილი, დაწყებული სინას მთით და დამთავრებული პეტერბურგით. მეტად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ევსტათი მცხეთელის ცხოვრება. გადავწყვიტეთ ეს ძველი ხელმისაწვდომი გავხადო საეკლესიო ისტორიის სპეციალისტებისათვის. სრული კომენტარის მიცემა ამ ძეგლისათვის მე არ შემიძლია, მაგრამ ივანე ჯავახიშვილის დახმარებით, რომელიც, ყველაფრის გარდა, სპარსულ ენაშიც ძლიერია, იმედი მაქვს მნიშვნელოვან ადგილებს განვმარტავ და მთელს ძეგლსაც თავის ისტორიულ ადგილს მივუჩინო“.

ამავე დროს, ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობითა და დახმარებით, პროფ. კ. შულცემ ქართულიდან გერმანულად თარგმნა და გამოაქვეყნა იოანე საბანისძის „აბო ტფილელის მარტვილობა“.

ბერლინიდან პეტერბურგში დაბრუნებისთანავე ივანე ჯავახიშვილი სინას მთაზე⁸ გაემგზავრა ნიკო მართან ერთად. ნიკო მარის ძალისხმევით პეტერბურგის უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობა დათანხმდა სინას მთაზე სამეცნიერო ექსპედიციის მოწყობას ნიკო მარისა და ივანე ჯავახიშვილის შემადგენლობით (1902 წლის აპრილი-აგვისტო). სინას მთა შემთხვევით არ იქნა შერჩეული. წმინდა მიწის მონასტრებში დაცული ქართული ხელნაწერები იყო უტყუარი დასტური საქართველოს უძველესი რელიგიური და კულტურულ-საგანმანათლებლო კავშირისა ქრისტიანულ აღმოსავლეთთან. უაღრესად ნაყოფიერი და რეზონანსული გამოდგა მოძღვარ-მოსწავლის სამეცნიერო ექსპედიცია წმინდა მიწაზე. 180-მდე ხელნაწერი იქნა გამოვლენილი და აღწერილი.

ნიკო მარის მიერ 1903 წლის 23 თებერვალს არქეოლოგიური საზოგადოების აღმოსავლეთის განყოფილების სხდომაზე გაკეთებულმა ექსპედიციის წინასწარმა ანგარიშმა დიდი გამოძახილი ჰპოვა რუსეთის და ევროპის სამეცნიერო და საეკლესიო წრეებში. პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში გაიხსნა ბერძნულ-აღმოსავლური ეკლესიის ისტორიის (ქართული ეკლესიის ისტორიასთან ერთად) კათედრა. ა. ჰარნაკის შეფასებით „ამ ანგარიშიდან ნათლად ჩანს, რომ უძველეს ხალხთა უდიდეს ბერძნულ-ქრისტიანულ ოჯახს ეკუთვნიან ქართველებიც“.

სინას ექსპედიციის ორიოდე ფაქტზე გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება.

ნიკო მარმა და ივანე ჯავახიშვილმა ქართული ხელნაწერები ორ თანა-

⁸ სინას მთა – მდებარეობს სინის ნახევარკუნძულზე. ბერძნებთან, სირიელებთან და ქრისტიან არაბებთან ერთად აქ ქართველთა მოღვაწეობა VI ს-დან დასტურდება, ხოლო IX-X სს-ში ჩამოყალიბდა ქართული კოლონია და მძლავრი ქართული სამწიგნობრო კერა. ქართველთა სამყოფელში, წმ. ეკატერინეს მონასტრის (აგებულია IV ს-ში) ზღუდეში მოთავსებულ წმ. გიორგის სამლოცველოში, რომელიც ბერძნული წყაროების ცნობით, ქართველ მეფეთა საფასით იყო მოხატული, 1975 წელს გაჩენილი ხანძრის შედეგად ჩაიხრდა იატაკი და აღმოჩნდა უზარმაზარი წიგნსაცავი (1100 ხელნაწერი და ურიცხვი ფრაგმენტი). 1990-2000 წწ-ში ხელნაწერთა ინსტიტუტიდან (ამჟამად ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი) მივლინებული სამი ექსპედიციის შედეგად აღიწერა 141 ქართული ხელნაწერი და დაფიქსირდა 1600-ზე მეტი ფრაგმენტი. იხ., ზ. ალექსიძე, უძველესი ცნობა ბაგრატიონთა დინასტიის შესახებ, ანამკი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, ნ. შოშიაშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კრებული, 2002, გვ. 23-36.

ბარ ნაწილად გაიყვეს.⁹ ივანე ჯავახიშვილის „ნაწილში“ აღმოჩნდა უძველესი ქართული თარიღიანი ხელნაწერი – 864 წლის სინური მრავალთავი, რომლის შესახებაც აქამდე მხოლოდ ალ. ცაგარელის მოკლე აღწერილობა არსებობდა და გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება“, ქართული მწერლობის შედეგრი, ნიკო მარის მიერ სანიმუშოდ გამოცემული 1911 წ., რომლის წყალობითაც გაეცნო საზოგადოება „უდაბნოს ვარსკვლავის“ მოღვაწეობას და ტაო-კლარჯეთში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკურ თუ კულტურულ-საგანმანათლებლო პროცესებს და არნახულ სამონასტრო აღმშენებლობას. ივანე ჯავახიშვილმა, იცოდა რა ნიკო მარის დიდი ინტერესი სინური მრავალთავის მიმართ, სასწრაფოდ ახარა მასწავლებელს ხელნაწერის მიგნება და გადასცა აღსაწერად. „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრების“ გადათვალთვლებისთანავე მიხვდა ივანე ჯავახიშვილი, თუ ქართული მწერლობის რაოდენ უნიკალურ ძეგლთან ჰქონდა საქმე. ასეთი საგანძურის მიგნება დიდი იშვიათობა და უდიდესი ბედნიერებაა ყველა მეცნიერის შემოქმედებით ცხოვრებაში. მიუხედავად ამისა, სამეცნიერო ინტერესებიდან გამომდინარე, ივანე ჯავახიშვილის შეთავაზებით, ძეგლის გამოცემა ნიკო მარს უნდა ეკისრა, რამეთუ იმ დროს ამ დიდ საქმეს მასზე უკეთ ვერავინ გაართმევდა თავს.¹⁰

ვფიქრობთ, მოტანილი ეპიზოდებიდან ნათლად ჩანს, თუ როგორი დიდი ბუნების ადამიანი იყო ივანე ჯავახიშვილი, როგორ მძაფრად ჰქონდა ახალგაზრდობიდანვე გაღვივებული მეცნიერული სინდისი და პროფესიული პასუხისმგებლობის გრძნობა.

1903 წლის 1 იანვრიდან ვიდრე 1918 წლამდე ივანე ჯავახიშვილი პეტერბურგის უნივერსიტეტის სომხურ-ქართული სიტყვიერების კათედრის პრივატ-დოცენტი. ამ წოდების და ლექციების წაკითხვის უფლების მისაღებად, პეტერბურგის უნივერსიტეტში არსებული წესის თანახმად, მას ორი საცდელი ლექციის ჩატარება მოუხდა: 1) ქართული ეკლესიის რეფორმა XI ს-ში და 2) სტეფანოს ორბელიანის ისტორია, როგორც წყარო ადგილობრივი ისტორიისა. ორივე ლექციას აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის პროფესორამ

⁹ ორივე მკვლევარის შედგენილი აღწერილობები მათი გარდაცვალების შემდეგ გამოქვეყნდა. ნიკო მარის – 1940 წ. გამოსცა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიამ, აკად. ი. კრაჩკოვისა და პროფ. ი. მეგრელიძის რედაქტორობით. ივანე ჯავახიშვილის – 1947 წ., სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა.

¹⁰ სხვათა შორის, „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრების“ გამოქვეყნების შემდეგ წელს (1912 წ.) ნიკო მარი რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის წევრად აირჩიეს.

მაღალი შეფასება მისცა.

თავიდან ივანე ჯავახიშვილი ორ სპეცკურსს კითხულობდა: 1. საქართველოს ეკლესიის ნაციონალიზაციის ისტორია VI-XII საუკუნეებში და 2. სომხეთის სოციალური წყობილება V ს-ში. ხოლო შემდეგ ყველა სპეცკურსს საქართველოსა და სომხეთის ისტორიაში (გარკვეული დროის შემდეგ სომხეთის ისტორიის სპეცკურსებს ასევე ნიკო მარის აღზრდილი ნ. აღონცი კითხულობდა). ეს სპეცკურსები დაედო საფუძვლად ივანე ჯავახიშვილის მონოგრაფიებს ქართულ პალეოგრაფიაში, ქართული სამართლის და საქართველოს ეკონომიკურ ისტორიაში.

ამ დროიდან მოყოლებული ივანე ჯავახიშვილის სამეცნიერო თუ საზოგადოებრივ მოღვაწეობაში აშკარად იკვეთება ერთი გენერალური ხაზი – საფუძველი ჩაუყაროს ქართველოლოგიური ცენტრის პეტერბურგიდან თბილისში გადმოტანას. ამას ადასტურებს ივანე ჯავახიშვილის „პეტერბურგული პერიოდის“ სამეცნიერო შრომები. 1899-1917 წლებში მან ორმოცი სამეცნიერო ნაშრომი გამოაქვეყნა – ორი გერმანულ ენაზე (ბერლინის უნივერსიტეტში ყოფნისას), ოცდამდე რუსულ ენაზე და თექვსმეტი ქართულ ენაზე. მიუხედავად იმისა, რომ თავისი სამეცნიერო ცხოვრების პირველი ოცი წელი რუსეთში გაატარა, რუსულად მხოლოდ სამაგისტრო ნაშრომი და რამდენიმე სამეცნიერო სტატია აქვს დაწერილი. რუსულად დაწერილი შრომების უმრავლესობას შეადგენს ენციკლოპედიური ლექსიკონებისთვის დაწერილი წერილები, ბიბლიოგრაფიული ცნობარები, რეცენზიები. იმავე პერიოდში შექმნილი ყველა კაპიტალური ნაშრომი ქართულ ენაზეა დაწერილი და საქართველოშია დაბეჭდილი: ქართველი ერის ისტორია (წ. I – 1908 წ., II – 1914 წ.) საქართველოს ეკონომიკური ისტორია (წ. I – 1907 წ.), სერიიდან „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად“ – ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (1916 წ.); 1909 წელს აღმანახში „ერი“ დაიწყო ქართული სამართლის ისტორიის I ტომის (უძველესი დროიდან XIII ს-ის დამდეგამდე) ბეჭდვა, მაგრამ ცენზურამ აღმანახი აკრძალა და პუბლიკაცია შეწყდა.

ივანე ჯავახიშვილი კარგად ხედავდა, რომ მკაცრი რუსიფიკატორული რეჟიმის პირობებში და სამშობლოდან მოწყვეტილი, რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა ქალაქებში გაბნეული ქართველი ახალგაზრდები და მეცნიერები თანდათან ივიწყებდნენ ქართულ ენას, ქართულად მსჯელობას და აზროვნებას და „საყველპურო ლაპარაკის გარდა, სხვა საგანზე ქართულად ლაპარაკი არ ეხერხებოდათ“.

ასეთ ვითარებაში ქართული მეცნიერების განვითარების კერა და ცენ-

ტრი საქართველოში ვერ დაფუძნდებოდა. ამ პრობლემის დაძლევა პეტერბურგის უნივერსიტეტში მის მიერ 1903 წელს დაარსებულ საქართველოს ისტორიის შემსწავლელ სექციას დაეკისრა, რომლის არეალი კიდევ უფრო გაფართოვდა და 1907 წელს ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრედ ჩამოყალიბდა. „სამეცნიერო წრის“ მნიშვნელობას თვითონ ივანე ჯავახიშვილი ასე აფასებდა: „1907 წელს დაარსებული იყო ქართული სამეცნიერო წრე – თითქოს სრულებით მარტივი და სრულებით უმნიშვნელო ამბავია, მაგრამ ამ სამეცნიერო წრეში სტუდენტები რომ თავს იყრიდნენ, მსჯელობა წარმოებდა ქართულად, მოხსენებები იწერებოდა ქართულად და სხვადასხვა დარგის შესახებ კამათი, მსჯელობა ქართულად სწარმოებდა და ვარჯიშობა დაიწყო, ენა გაიკვეთა ახალგაზრდობამ და მოიპოვა უნარი მეტყველებისა, რომელიც მანამდე არ ჰქონდა“.

1904 წელს დაიბეჭდა ივანე ჯავახიშვილის ბროშურა „მამულიშვილობა და მეცნიერება“ (რეცენზია ი. გოგებაშვილის თხზულებაზე „ბურჯი ეროვნებისა“), სადაც აბსოლუტურად გაზიარებულია („სრული ჭეშმარიტება გახლავთ“) იაკობ გოგებაშვილის დებულება, რომ „დედაენას ერისა და კერძო პირების განვითარებასა და წარმატებაში დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ დედაენა წარსული და თანამედროვე ცხოვრების სარკეა“.

მოტანილი ამონარიდებიდან ნათლად ჩანს, რომ ივანე ჯავახიშვილს სრულიად ჰქონდა გათავისებული ქართული ენის მნიშვნელობის ილიასეული შეფასება – „მამული, ენა, სარწმუნოება“.

ამავე წერილში ივანე ჯავახიშვილი მკაცრად აკრიტიკებს ი. გოგებაშვილის „შემცდარ აზრს“, რომ „მეცნიერის მამულიშვილური მოვალეობაა“ თავისი ქვეყნის „გამოსარჩლებითი, ადვოკატური“ ისტორიის წერა. „ღირსებათა განდიდება და ნაკლოვანებათა შემცირება“. ასეთი „პატრიოტიზმისადმი“ მისი პასუხი იყო, რომ „ისტორიკოსი მოვალეა მხოლოდ მეცნიერულად გამოიკვლიოს და შეისწავლოს ერის წარსული... ყოველი განათლებული ეროვნებისათვის, რომელსაც თვითშემეცნება მოეპოვება, აუცილებლად საჭიროა იცოდეს თავისი წარსულის საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორია; უნდა იცოდეს, რასაკვირველია, უტყუარი, ჭეშმარიტი ისტორია და არა გაზვიადებული, ყალბი... გაზვიადებულ ადვოკატურ ისტორიის საჭიროებას მხოლოდ ის უნდა ჰგრძნობდეს, ვინც წარსულში ეძებს ხსნას, ან ვისაც წარსულის შესწავლით ჰსურს თავისი ეროვნული შელახული გრძნობა დაიკმაყოფილოს და დაამშვიდოს. ხოლო ამგვარი სურვილი აზრადაც არ უნდა მოუვიდეს იმ ეროვნების წარმომადგენელს, რომელიც სიცოცხლესა და მოქმედებაზე ფიქრობს“.

ეს ის პერიოდია, როცა ივანე ჯავახიშვილი მეცნიერული კვლევა-ძიების სარბიელზე გამოდიოდა. ამ დროს საქართველოს ისტორიის მრავალრიცხოვანი წერილობითი წყაროებისა და ნივთიერი ძეგლების დიდი ნაწილი უკვე აღმოჩენილ-დაცული თუ გამოცემული იყო. მაგრამ ამ წყაროებისადმი შეძეცნებითი დამოკიდებულება არ იდგა იმდროინდელი მოწინავე მეცნიერების დონეზე. საქართველოს ისტორიის მოყვარულთა წრეში მშობლიური წარსულის ყველა ძეგლისადმი გულუბრყვილო – მოწიწებითი, ნაციონალისტური დამოკიდებულება იყო გაბატონებული, როდესაც წარსულის ყველა ძეგლი უტყუარ და ჭეშმერიტ წყაროდ ცხადდებოდა, მაშინ, როდესაც დიდმპყრობელური-შოვინისტური წრეები, პირიქით, უარყოფით, ნიჰილისტურ დამოკიდებულებას ნერგავდნენ ამ ძეგლებისადმი. ივანე ჯავახიშვილმა თამამად გაილაშქრა როგორც ერთი, ისე მეორე მიმართულების წინააღმდეგ. წყაროებისადმი კრიტიკული მიდგომა წითელ ზოლად გასდევს მთელს მის შემოქმედებას. „მრავალი რამ გასწორდება განსვენებული მეცნიერის შრომებში – წერდა ნ. ბერძენიშვილი, – მისი ნამუშაკვეის საფუძველზე თანდათან ახალი მეცნიერული ნაგებობანი გაჩნდება, ქართული ისტორიოგრაფია განვითარების შემდგომ საფეხურებს მიაღწევს, მაგრამ სამუდამოდ დარჩება ეტაპი, ივანე ჯავახიშვილმა რომ შექმნა ქართულ ისტორიულ აზროვნებაში, დარჩება და იარსებებს ისევე, როგორც არსებობს ქართული ისტორიული აზროვნების ეტაპები, ჟამთააღმწერლის, დიდი ვახუშტის...“.

ეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში კრიტიკული მეთოდის დაწერვის ეტაპია.

1917 წელს, როცა რეალურად დადგა დღის წესრიგში თბილისში ქართული უნივერსიტეტის გახსნა, მას ბევრი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა. მათ შორის იყო ნიკო მარი. მისი ერთ-ერთი ძირითადი არგუმენტი პროფესორთა და სტუდენტთა კადრების ნაკლებობა იყო, რის გამოც უნივერსიტეტი ვერ შეძლებდა სრულყოფილად ფუნქციონირებას. მაგრამ ივანე ჯავახიშვილს უკვე დიდი ხნის გარკვეული ჰქონდა ეს საკითხი. ჯერ კიდევ 1910 წელს, მისი მითითებით პეტერბურგის „ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრემ“ შეადგინა ე.წ. „ანკეტა“ და დააგზავნა რუსეთისა (მოსკოვი, კიევი, ოდესა და სხვ.) და ევროპის (ლიეჟი, ფენევა, პარიზი, ლაიფციგი, ბრიუსელი, ბერლინი) სხვადასხვა ქალაქების უნივერსიტეტებში. უკან დაბრუნებულმა ანკეტამ, აკაკი შანიძის სიტყვებით, „ცხადყო, რომ ქართველ სტუდენტობაში დიდი ინტერესია მეცნიერებისადმი, რომ ეს ინტერესი მრავალფეროვანია. არ იყო თითქმის არც ერთი დარგი მეცნიერებისა, ხელოვნებისა და ტექნიკისა, რომ მას არ

დასწავებოდეს ქართველი სტუდენტი. ამიტომ ნათელი გახდა, რომ ქართული უმაღლესი სასწავლებლის საქმე ამ მხრივ სავსებით უზრუნველყოფილი იყო“. აღმოჩნდა, რომ უნივერსიტეტებში დაახლოებით 30 მეცნიერი და 1000-მდე სტუდენტი იყო გაბნეული.

„სამეცნიერო წრემ“ აგრეთვე მოწოდებით მიმართა ყველა გამომცემლობას, რათა მათ სავალდებულო ცალუბი დაეგზავნათ თბილისისა და ქუთაისის მუზეუმებისათვის იქ წიგნადი ფონდის შესაქმნელად. 1915 წელს გამოიცა „სამეცნიერო წრის“ წევრთა შრომების კრებული (შვიდი ნაშრომი).

1916 წელს დაიბეჭდა წრის წევრთა შედგენილი, ქართულ პერიოდიკაში გამოქვეყნებული მასალების ბიბლიოგრაფია (1852-1910 წწ.).

პეტერბურგში მოღვაწეობისას ივანე ჯავახიშვილი საზაფხულო არდა-დაგებს ძირითადად სამშობლოში ატარებდა (ერთი-ორი გამონაკლისის გარდა), მაგრამ ეს არდადაგები არასოდეს არ იყო დასვენება. საქართველოში მშობლიური ისტორიისა და, საერთოდ, მეცნიერებისადმი ინტერესის გასაღვივებლად, რაც ასევე მომავალი ქართული უნივერსიტეტის გახსნას შეუწყობდა ხელს, საჯარო ლექციებს კითხულობდა სხვადასხვა ქალაქებში (თბილისი, ქუთაისი, გორი, ზესტაფონი...) ე. წ. „საშობაო უნივერსიტეტის“¹¹ ეგიდით, ხოლო 1908 წლიდან მისივე ინიციატივით დაარსებულ „ზაფხულის უნივერსიტეტში“, მჭიდროდ თანამშრომლობდა ექვთიმე თაყაიშვილის დაარსებულ საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებასთან, რომლის მიზანიც ასევე იყო ახალგაზრდა ქართული მეცნიერების დარგების განვითარება და საზოგადოების ინტერესის გაღვივება მის მიმართ, იყო „საზოგადოების“ ნამდვილი წევრი, ხოლო ე. თაყაიშვილის ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ 10 წლის განმავლობაში (გაუქმებამდე) სათავეში ედგა მას (1922-1932 წწ.).

ივანე ჯავახიშვილის მუშაობის მიზანს საქართველოს მეცნიერულად გამართული ისტორიის დაწერა შეადგენდა. ივანე ჯავახიშვილს განზრახული ჰქონდა საქართველოს ისტორიის ძირითადი საკვანძო საკითხების დამუშავების შემდეგ ისტორიის ფილოსოფიის პრობლემებზე მუშაობა. ის თავიდანვე ცდილობდა საქართველოს და, საერთოდ, აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ამ თვალსაზრისით გაშუქებას, რასაც მოწმობს მისი შესავალი ლექცია პეტერბურგის უნივერსიტეტში, როდესაც ის იწყებდა მუშაობას პრივატ-დოცენ-

¹¹ თბილისის მასწავლებლებმა თხოვნით მიმართეს რუსეთში მოღვაწე ქართველ მეცნიერებს საშობაოდ გაემართათ საჯარო ლექციები. ივანე ჯავახიშვილი ერთ-ერთი პირველი გამოეხმაურა ამ თხოვნას, წაიკითხა ლექცია საქართველოს ეკონომიკური ისტორიიდან.

ტად 1902 წელს.

ამ შესავალ ლექციაში ჩამოყალიბებულია მისი მეცნიერული კრედიტი: საქართველოს ისტორიის განხილვა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიასთან მჭიდრო კონტაქტში, საქართველოსა და სომხეთში მიმდინარე სოციალურ და ინტელექტუალურ პროცესთა შესწავლა, საზოგადოებრივი და პოლიტიკური წყობილების ძირითადი პრობლემების კვლევა.

მაგრამ ამ დასახული მიზნის განსახორციელებლად საჭირო იყო ჯერ დიდი ეგრეთ წოდებული „შავი სამუშაოს“ ჩატარება, საჭირო იყო საქართველოს ფაქტიური ისტორიის გამართვა, საქართველოს ისტორიული წარსულის ყველა კომპონენტის შესწავლა ყოველგვარი წყაროების გათვალისწინებით, ფაქტობრივად აუცილებელი იყო თითქმის ყველაფრის თავიდან დაწყება. ამიტომაც, ივანე ჯავახიშვილი საკუთრივ და წმინდა ისტორიულ პრობლემებთან ერთად რომ იწყებს ქართული ენის პრობლემის, საქართველოს ეკონომიკური თუ სამართლის ისტორიის, მატერიალური და სულიერი კულტურის მონაცემების, მუსიკის ისტორიის კვლევას. მთელი ეს კვლევა-ძიება მას საქართველოს ისტორიის საშენ მასალად ესაჭიროებოდა.

არსებული ვითარება მას არ აძლევდა საშუალებას ყველაფერი ცალცალკე გამოეკვლია, ის იძულებული იყო პარალელურად ემუშავა რამდენიმე პრობლემაზე. რასაკვირველია, ყველა სფეროში ერთნაირი მდგომარეობა არ იყო. ზოგი საკითხი მეტად იყო შესწავლილი, ზოგი – ნაკლებად. მაგრამ საქართველოს ისტორიის შესწავლა პირველ რიგში მაინც ქართული საისტორიო წყაროების მეცნიერული შეფასებით უნდა დაწყებულიყო.

მიუხედავად იმისა, რომ XIX საუკუნის დასასრულიდან საქართველოს ისტორიის უანგარო მოამაგეთა წყალობით დიდძალი რაოდენობით დაგროვდა საქართველოს ისტორიის წყაროები, ივანე ჯავახიშვილის წინამორბედი ისტორიკოსები ვერ გასცდნენ „ქართლის ცხოვრების“ ჩარჩოებს და „საქართველოს ისტორიას“ მისი სქემით ადგენდნენ. ივანე ჯავახიშვილმა მთლიანად დაარვია ეს ტრადიციული წრე. მან გააფართოვა საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობითი ბაზა, თავის კვლევა-ძიებაში ფართოდ გამოიყენა ქართული აგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლები, დოკუმენტური, ეპიგრაფიკული, ნუმიზმატიკური, გლიპტიკური და სხვა ძეგლები, უცხოური წყაროები და არქეოლოგიური მასალა. მრავალი წყარო მან პირველმა აღმოაჩინა და შემოიტანა მეცნიერულ მიმოქცევაში, გაამდიდრა საქართველოს ისტორია ახალი ფაქტიური მასალით და ასე შეიარაღებული შეუდგა „ქართველი ერის ისტორიის“ წერას.

მაგრამ საქმე მართლ ახალი წყაროების შემოტანას და ახალი ფაქტების დადგენას არ ეხებოდა. ქართული აგიოგრაფიული მწერლობის, ლოკუმენტებისა თუ რიგი უცხოური წყაროების მონაცემებით ივანე ჯავახიშვილის წინამორბედი ზოგი ისტორიკოსიც სარგებლობდა. მაგრამ XIX საუკუნის ქართველი ისტორიკოსები ამ მონაცემებით სარგებლობდნენ ძირითადად „ქართლის ცხოვრების“ ცნობათა შესავსებად. სქემა საქართველოს ისტორიისა ისევ „ქართლის ცხოვრების“ წრეში ტრიალებდა. ივანე ჯავახიშვილმა კი ეს წყაროები პირველ რიგში „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემთა კრიტიკისათვის გამოიყენა და დაარღვია საქართველოს ისტორიული ტრადიციული სქემა. ივანე ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორია“ და ამ ისტორიის „შესავალი“ მოიცავს საქართველოს ისტორიას უძველესი დროიდან XVII საუკუნემდე. ეს „ისტორია“ დაწერილია იმდროინდელი ისტორიული მეცნიერების მიღწევათა გათვალისწინებით. ავტორის მიერ გამოყენებული და კრიტიკულად შეფასებულია იმ დროს ცნობილი ყველა წყარო. ძველადმოსავლური, ბერძნულ-ლათინური, სომხური, არაბულ-სპარსული და ევროპული ენების ცოდნა მას საშუალებას ძლევდა საქართველოს ისტორიის კურსის შესაქმნელად გამოეყენებინა როგორც ამ ენებზე არსებული მრავალრიცხოვანი წყაროები, ასევე მის თანამედროვე რუს და ევროპელ ისტორიკოსთა შრომები, გათვალისწინებინა მოწინავე რუსული და ევროპული ისტორიოგრაფიის მიღწევები.

თავის სიცოცხლეში ივანე ჯავახიშვილმა „ქართველი ერის ისტორიის“ I და II წიგნები (XIII საუკუნის დასაწყისამდე) გამოსცა მთლიანად. ის შემდეგაც აგრძელებდა ამ საკითხებზე მუშაობას და შემდგომ გამოცემებში მრავალი ახალი ფაქტი თუ გამოკვლევა შეტანილი. თავისსავე სიცოცხლეში გააშუადა გამოსაცემად მან „ქართველი ერის ისტორიის“ III ტომი (XIII-XIV საუკუნეების ისტორია), მანვე გამოსცა IV ტომის I ნაწილი (XV-XVI სს.), ხოლო XVII-XVIII საუკუნეების ისტორია მასალის სახით იყო დაცული მის არქივში და მისი გარდაცვალების შემდეგ გამოიცა.

ივანე ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიას“ წინ ეპიგრამად შეიძლება წაემძღვაროს მისივე სიტყვები: „ქართველების ნატურისა და მისწრაფების ერთადერთ საგნად პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და თავისუფლება იყო. ეს არის ისტორია ქართული სახელმწიფოს შექმნისა, ქართველი ხალხის ეროვნული დამოუკიდებლობის ბრძოლისა“.

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს ისტორიის მეცნიერული შესწავლა საისტორიო წყაროების კრიტიკული შეფასებით უნდა დაწყებულიყო. საქართველოს ისტორიის წყაროების კრიტიკული შესწავლით ივანე ჯავახიშვილმა

საფუძველი ჩაუყარა ქართული ისტორიული მეცნიერების მრავალ დამხმარე თუ სპეციალურ დარგს: წყაროთმცოდნეობას, დიპლომატიკას, ნუმიზმატიკა-მეტროლოგიას, პალეოგრაფიას და სხვ. მან დააარსა მეცნიერული სერია: „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლაც“, რომლის ცალკე წიგნებად გამოსცა დამხმარე დისციპლინებისადმი მიძღვნილი ნაშრომები. ამ სერიის პირველი წიგნი, რომელიც მიძღვნილია ძველი ქართული საისტორიო თხზულებების განხილვისადმი, იწყება ქართული მწერლობის უძველესი ძეგლით, იაკობ ხუცესის „შუმანიკის მარტვილობით“¹² და მთავრდება XVIII საუკუნის დასასრულის ისტორიკოსის ომან ხერხეულიძის ნაშრომით „მეფობა მეფის ირაკლი მეორისას“ განხილვით. გარდა იმისა, რომ ამ ნაშრომში გარკვეულია თითოეული თხზულების ავტორის ვინაობა, თხზულების დაწერის დრო, ამასთანავე შესწავლილია ქართული საისტორიო თხზულებების ტერმინოლოგია, საისტორიო თხზულებების წერის მეთოდები ძველ საქართველოში, მოცემულია ქართული ისტორიული აზროვნების პერიოდიზაცია, მისი აღმავლობისა და დაცემა-დაკნინების დროისა და პირობების განსაზღვრით. საგანგებო აღნიშვნას მოითხოვს ის ფაქტი, რომ ივანე ჯავახიშვილმა ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველმა ჩამოაყალიბა საისტორიო თხზულების შესწავლის მეთოდოლოგია.

„სამწუხაროა, რომ ჩვენში სრულებით შეგნებული არა აქვთ და არცა ჰქონიათ, რომ თვითოეული ძველი საისტორიო თხზულების განხილვის დროს მკვლევარს მარტო ავტორის თანამედროვეობა კი არ უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული, არამედ მისი პიროვნებაც, განათლება, აზროვნება და მეთოდები. საისტორიო ნაწარმოების ქრონოლოგიური განხილვა მხოლოდ თანამედროვეობის მხრივ მეტად მარტივი საშუალებაა იმიტომ, რომ მემპტიანე და ჟამთააღმწერელი შეიძლება თანამედროვე იყოს, მაგრამ თუ ამასთანავე მოთხრობილის თანამხუდარი და თვითმხილველი არ იყო, მის მოთხრობას დიდი ფასი და მნიშვნელობა არა აქვს.

თანამედროვე მკვლევარმა ისიც უნდა იცოდეს, რომ აღმწერელის თვალსაზრისი, წოდება და მედასეობა საისტორიო მოთხრობაზე თავის ძლიერს დაღს ასვამს ხოლმე და ნება-უნებლიედ მიუღვამლობაზე მოქმედებს, ... მეფეთა პოლიტიკის მომხრე და კარისა მემპტიანეც მეფეთა საძრახისს საქციელს,

¹² როგორც ბოლო პერიოდის გამოკვლევებით არის დადგენილი, ქართული მწერლობის უძველესი ძეგლია „წმინდა ნინოს ცხოვრება“. მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ჰაგიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები. თბ., 1987.

ან სათაკილო ამბების აღწერილობას თავის ნაწარმოებში არ შეიტანდა, ხოლო მეფეთა მოწინააღმდეგე აზნაურისადმი სიძულვილს ვერ შეიკავებდა“.

ამ სერიის ერთი წიგნი (1925 წ.) ნუმიზმატიკა-მეტროლოგიის საკითხს ეძღვნება. ქართული ნუმიზმატიკის ფუძემდებლად ივანე ჯავახიშვილს მიხ. ბარათაშვილი მიაჩნდა. ამასთანავე ის მიუთითებდა მარი ბროსეს, ბართლომეს, ლანგლუას და განსაკუთრებით ევგენი პანოპოვის შრომების დიდ მნიშვნელობაზე ქართული მუნიზმატიკის განვითარების საქმეში. ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომში დადგენილია ქართული ნუმიზმატიკის ტერმინოლოგია, შესწავლილია ის ცვლილება, რაც დროთა განმავლობაში ქართული საზომების სისტემაში ხდებოდა და ეს ცვლილებები დაკავშირებულია ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაში მომხდარ ცვლილებებთან.

მანვე ჩაუყარა საფუძველი ქართულ სიგელთმცოდნეობას ანუ დიპლომატიკას, როგორც მენციერებას (1926 წ.). ამ ნაშრომში მიმოხილულია უცხოური (ფრანგული, გერმანული, იტალიური, ბიზანტიური, სპარსული, სომხური) და ქართული სიგელთმცოდნეობის განვითარება. მის მიერ დადგენილია ქართული დიპლომატიკური ტერმინოლოგია, შესწავლილია ქართული საბუთების ძირითადი სახეები, სიგელების შემადგენელი ნაწილები, მათი გაცემისა და დამტკიცების წესი.

საბუთებს ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს ამა თუ იმ ხალხის ისტორიის აღსადგენად. ქართული დიპლომატიკის ძეგლები მანამდეც იყო გამოყენებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში, როგორც წყარო საქართველოს ისტორიისათვის, მაგრამ ჩვენში დოკუმენტებისადმი კრიტიკული მიდგომის მეთოდი ივანე ჯავახიშვილამდე არ არსებობდა.

ივანე ჯავახიშვილის დიდი შრომის – „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ეხლა“ ერთი ნაწილია „ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“ (1926).

უნივერსიტეტის დამთავრებისას ივანე ჯავახიშვილი, როგორც თვითონ აღნიშნავს, ძველი ქართული ანბანის ასოებსაც კი ვერ სცნობდა. მაგრამ, მოკლე ხანში, იმდენად ღრმად შეისწავლა საკითხი, რომ უკვე 1914 წლიდან დაიწყო პეტერბურგის უნივერსიტეტში ქართული ეპიგრაფიკის კურსის კითხვა, რომელიც შეავსო და დაამთავრა თბილისის უნივერსიტეტში 1918-1921 წწ-ში. 1918 წლიდან თბილისის უნივერსიტეტში კითხულობდა ქართულ პალეოგრაფიას. სწორედ ამ პერიოდში (1914-1921 წწ.) დაწერა თავისი ფუნდამენტური ნაშრომი „ქართული დამწერლობათმცოდნეობა“. წიგნი გამოქვეყნდა სამჯერ – 1926, 1949 და 1996 წწ-ში (უკანასკნელი გამოცემა იხ. ივ.

ჯავახიშვილი, თხზულებანი 12 ტომად, ტ. IX). II და III გამოცემებს დართული აქვს ივანე ჯავახიშვილის შემდეგდროინდელი ეპიგრაფიკულ-პალეოგრაფიული ხასიათის ორ-ორი ნაშრომი.

უნდა აღინიშნოს, რომ იმ დროისათვის მრავალი ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლი იყო გამოვლენილი. განსაკუთრებით დიდი წვლილი ამ მხრივ მიუძღვით მ. ბროსეს და ე. თაყაიშვილს, მაგრამ ფაქტობრივად არაფერი იყო გაკეთებული ამ ძეგლების პალეოგრაფიული დახასიათების და პალეოგრაფიული კრიტერიუმების დადგენის თვალსაზრისით. ნაშრომს ფუძემდებლური მნიშვნელობა აქვს ქართულ პალეოგრაფიაში. ძირითადი ყურადღება მასში, ბუნებრივია, დათმობილი აქვს დამწერლობის პრობლემას. თუმცა განხილულია პალეოგრაფიის სხვა საკითხებიც: ეპიგრაფიკული ძეგლების, პალიმფსესტებისა და ხელნაწერი წიგნების მონაცემების საფუძველზე დადგენილია პალეოგრაფიული ტერმინოლოგია, შესწავლილია საწერი მასალა და იარაღი, წერის ტექნიკის გარეგანი პირობები, გადამწერთა ამხანაგობანი, ხელნაწერის შემადგენელი ნაწილები, წიგნის შემზადება, მისი მხატვრული შემკობა და დაზიანებულის განახლება, ქართულ სამონასტრო წიგნსაცავთა კატალოგები, დაქარაგმების, განკვეთილობის, სასვენნი, პირობითი, სამუსიკო, ფულის საანგარიშო და რიცხვნიშნები და სხვა. ქართულ დამწერლობასთან დაკავშირებით ივანე ჯავახიშვილი გამოყოფს სამ ძირითად საკითხს: ქართული დამწერლობის წარმოქმნა, ქართული დამწერლობის სახეები და ქართული დამწერლობის განვითარების საფეხურები. ივანე ჯავახიშვილის დებულებამ, რომ ეპიგრაფიკის დამწერლობა თავისებურია და განირჩევა რბილ მასალაზე (ეტრატის, ქალაღი) შესრულებული დამწერლობისაგან, დასაბამი მისცა ეპიგრაფიკის პალეოგრაფიას. ამიერიდან წარწერების დამწერლობა განიხილებოდა ცალკე და მისი განვითარების საფეხურებიც დგებოდა ცალკე, ეტრატის და ქალაღის დამწერლობისაგან დამოუკიდებლად. ივანე ჯავახიშვილის შემდეგ ქართული დამწერლობის (ძირითადად ასომთავრულის) განვითარების კვლევა პირველ რიგში წარმოებდა ეპიგრაფიკული ძეგლების მიხედვით.

ივანე ჯავახიშვილმა დაადგინა ძველ ქართულ წყაროებში დადასტურებული ქართული დამწერლობის სახეების აღმნიშვნელი ტერმინები. პალეოგრაფიულად და შინაარსობრივად შეისწავლა და წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით განიხილა იმ დროისათვის ცნობილი ძველი ქართული დამწერლობის უმთავრესი ძეგლები, როგორც ეპიგრაფიკული (V-XI სს.), ისე ეტრატზე (მათ შორის პალიმფსესტები) და ქალაღზე (V-XVI სს.) დაწერილი და დაადგინა ქართული დამწერლობის განვითარების ზოგადი ხაზი – ქართული

დამწერლობის სახეები და განვითარების საფეხურები, ასომთავრული დამწერლობის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები.

ივანე ჯავახიშვილმა საფუძვლიანი მეცნიერული არგუმენტებით უარყო მოსაზრება ქართული ანბანის ახ. წ.-ით V ს-ში შექმნის შესახებ და წამოაყენა ჰიპოთეზა ქართული ანბანის არამეულიდან წარმოშობის შესახებ ძვ. წ.-ით VII ს-ში.

დიდა ივანე ჯავახიშვილის ღვაწლი ისტორიული გეოგრაფიის, როგორც მეცნიერების განვითარებისა და საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის თვალსაზრისით შესწავლის საქმეში. ვახუშტი ბაგრატიონის საქმის გამგრძელებელი „ქართველი ერის ისტორიის“ სათანადო განაკვეთებში და სხვა ნაშრომებში საგანგებოდ იხილავს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებს, იკვლევს ქართულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ ტერმინოლოგიას, ეთნო, ადმინისტრაციულ და პოლიტიკურ ერთეულებს, იძლევა ცალკეულ პუნქტთა ლოკალიზაციას.

იმ დროს, როდესაც ივანე ჯავახიშვილი საქართველოს ისტორიის შესწავლას იწყებდა, არ იყო შესწავლილი ისეთი მნიშვნელოვანი დარგები, როგორცაა ქართული სამართლის ისტორია, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. ამ მეცნიერულ დისციპლინათა ფუძემდებლადაც ჩვენში ივანე ჯავახიშვილი გვევლინება.

როგორც სხვა შემთხვევებშიც, ამჯერადაც ივანე ჯავახიშვილი ამ დარგებში კვლევას სამართლებრივი და ეკონომიკური ისტორიის წყაროების შესწავლით, მათი კრიტიკული განხილვით, ქართული ეკონომიკური და სამართლებრივი ტერმინოლოგიის დადგენით იწყებს.

საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის შესწავლის საკითხში ივანე ჯავახიშვილს წინამორბედი ფაქტობრივად არ ჰყოლია. საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის შესწავლის აუცილებლობის საკითხი გასული საუკუნის 80-იან წლებში პირველად დააყენა ქართველი ერის დიდმა მოამაგემ ილია ჭავჭავაძემ. ილია წერდა:

„ჩვენს ხალხს ორი ათასი წელიწადი უცხოვრია თვისის ცხოვრებითა და თვითმოქმედებითა. უეჭველია, რომ ამ ორი ათას წელს იმისთანა ხანა ისტორიისა არ დასგომია, რომ მტრისაგან მოსვენებული ყოფილიყოს ზედმიწევლით და განუწყვეტლივ ასი წელიწადი მაინც ვთქვათ მკლავმა და გულმა შესძლო იარაღით გამკლავებოდა მტერს, ... მაგრამ... საკვირველი ეს არის, რა ქონებამ გაუძლო ამისთანა ყოფასა? რა ჰკვებავდა ხალხსა, რა ქონებით უძღვებოდა ამოდენა ომებსა და სისხლის ღვრასა? ეს ერთი მუჭა ხალხი

თითქმის ქულზე კაცად უნდა აძღვარიყო იარაღით ხელში, რომ მტრისგან მტვრად არ აღგვილიყო და საზრდოობას ვინ აძლევდა და რა აძლევდა“.

ილიამ სცადა მის მიერ დასახულ კითხვებზე პასუხის გაცემა. მაგრამ ეს, რასაკვირველია, არ იყო საკითხის გადაწყვეტა. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია შესწავლას ელოდა. ივანე ჯავახიშვილისათვის აშკარა იყო საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის შესწავლის აუცილებლობა და ამიტომ ამ საქმეს თავისი მეცნიერული მოღვაწეობის პირველ წლებშივე მოჰკიდა ხელი. მისი საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის პირველი წიგნი 1907 წელს გამოვიდა, ხოლო შემდეგ, ხელახლა დამუშავებული ეკონომიკური ისტორიის I და II ტომები 1930 და 1934 წლებში.

საქართველოს ეკონომიკური ისტორია მას გააზრებული ჰქონდა, როგორც მთელი საქართველოს ეკონომიკური ცხოვრების ყველა მხარისა და დარგის მიმოხილვა: სოფლის მეურნეობა, სასოფლო-სამეურნეო იარაღები, მიწისმოქმედნი და მიწათმფლობელები და მათი ეკონომიკური დამოკიდებულება, ქალაქები, ვაჭრობა-ხელოსნობა, საქალაქო მეურნეობა, ხელოსანთა და ვაჭართა ორგანიზაციები...

ივანე ჯავახიშვილის მეცნიერული შემოქმედების ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენს მისი „ქართული სამართლის ისტორია“. ამ გამოკვლევაზე მუშაობა მან 1928, 1929 წლებში დაამთავრა. ნაშრომში (სამი წიგნი) შესწავლილია საქართველოს საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების ძირითადი საფეხურები უძველესი დროიდან XIII საუკუნემდე. ამავე პრობლემას უკავშირდება მისი სამაგისტრო დისერტაცია ძველი საქართველოსა და სომხეთის სახელმწიფო წყობილების შესახებ. ივანე ჯავახიშვილმა საქართველოს ისტორია საზოგადოებრივი წყობილების საფეხურების მიხედვით განიხილა და მოგვცა საქართველოს ისტორიის საზოგადოებრივი წყობილების მიხედვით პერიოდიზაციის პირველი ცდა. ამავე ნაშრომში მის მიერ შესწავლილია ქართული სახელმწიფოს სამმართველო აპარატი, ხელმწიფის კარისა და პროვინციის განმგებელი მოხელეების (ვაჭირებისა და ერისთავების) ფუნქციები და უფლება-მოვალეობანი, სახელმწიფოს და ეკლესიის დამოკიდებულების საკითხი, ფეოდალური შეუვალობა-იმუნიტეტის პრობლემა, ქართული ფეოდალური სახელმწიფოსა და სამართლის რიგი საკვანძო საკითხები.

ივანე ჯავახიშვილი ილაშქრებდა ბურჟუაზიულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული იმ თვალსაზრისის წინააღმდეგ, რომელიც ადამიანთა მოდგმას დაბალ და მაღალ რასებად ყოფდა, ილაშქრებდა იმათ წინააღმდეგ, ვინც თვლიდა, რომ მხოლოდ ინდოევროპული რასის წარმომადგენლებს აქვთ სა-

ზოგადობრივი ცხოვრების უნარი, რომ მხოლოდ მათ შესწევთ ძალა წოდებრივი და კლასობრივი ბრძოლით მოიპოვონ სოციალური თავისუფლება. ივანე ჯავახიშვილი რევოლუციამდელი რუსული ორიენტალისტიკის პროგრესულ იდეებს იზიარებდა აღმოსავლეთის ხალხთა როლის შეფასებაში, საქართველოსა და სომხეთის ისტორიის კონკრეტულ მაგალითებზე ასაბუთებდა, რომ აღმოსავლეთის ხალხებშიც არსებობდა წოდებათა შორის ბრძოლა და ინტენსიური პოლიტიკურ-სოციალური ცხოვრება. მანვე აღნიშნა, რომ უფლებრივი, თეოლოგიური თუ ლიტერატურული საკითხები ისევე აინტერესებდათ აზიურ სახელმწიფოთა წარმომადგენლებს, როგორც იმათ, ვინც გაიარა დასავლეთ ევროპის შუასაუკუნოვანი კულტურა.

მსოფლიოს სხვადასხვა, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ხალხებთან საქართველოს კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის გარკვევით და საქართველოს ისტორიის მეცნიერული შესწავლით ივანე ჯავახიშვილმა აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიას და კულტურას, საკუთრივ ქართულსა და სომხურს, თავისი ადგილი მოიპოვა მსოფლიო ისტორიაში.

ივანე ჯავახიშვილი საქართველოს ისტორიას იხილავდა მთლიანობაში, მისი სულიერი და მატერიალური კულტურის ყველა მხარის წარმოჩენა მიანდა აუცილებლად. რასაკვირველია, მთელი ამ დიდი ამოცანის სრულად გადაწყვეტა და ყველა ამ საკითხის შესწავლა თაობათა შრომას მოითხოვს, მაგრამ ივანე ჯავახიშვილმა მისი დიდი უნარის, ერუდიციისა და საქმისადმი თავდადების წყალობით შეძლო ის, რომ მისი მადლიანი ხელი საქართველოს ისტორიის თითქმის ყველა უმნიშვნელოვანეს საკითხს შეეხო.

საქართველოს ისტორიის მეცნიერულად გამართვისათვის აუცილებელი იყო მისი უცხოური წყაროების კრიტიკულად შესწავლა და მათი ცნობების შეფასება. ეს მუშაობა ივანე ჯავახიშვილმა საქართველოს ისტორიისათვის უმნიშვნელოვანესი უცხოური წყაროების, სომხური მწერლობის შესწავლით დაიწყო. მან 1935 წელს გამოაქვეყნა ნაშრომი („ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა“), რომელშიც მეცნიერულადაა შესწავლილი სომხური მართილოლოგიურ-აგიოგრაფიული მწერლობა და წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისითაა გაანალიზებული V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის კორიუნის თხზულება. ივანე ჯავახიშვილმა პირველმა, მეცნიერულად დაასაბუთა, რომ კორიუნის ცნობა ქართული ანბანის შექმნის შესახებ არ შეესაბამება სინამდვილეს და მესრობ მამტოცი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ქართული ანბანის შემქმნელი.

საქართველოს წყაროთა წრის გაფართოების მიზნით ივანე ჯავახიშვი-

ლი ძეგლთა წყაროთმცოდნეობით შესწავლასთან ერთად დიდ მუშაობას ეწეოდა საისტორიო წყაროთა გამომხეურების და გამოცემის ხაზით. 1923 წელს ივანე ჯავახიშვილის მიერ ქართული პალიმფსესტების აღმოჩენით დაიწყო ახალი ეტაპი ქართული დამწერლობის ისტორიის შესწავლის საქმეში. მის მიერაა მიკვლეული „ქართლის ცხოვრების“ უძველესი, ანასეული ნუსხა, მის მიერაა გამოცემული ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრება“, თამარის მეორე ისტორიკოსის, ბასილ ეზოსმოდღვრის „ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი“, ლაშა გიორგის დროინდელი მემატაიანის თხზულება და სხვ.

ივანე ჯავახიშვილის, როგორც ისტორიკოსის შეფასებისათვის აუცილებელია იმდროინდელი მეცნიერების დონის გათვალისწინება საერთოდ, მისი შეფასება იმ პოზიციებიდან, თუ რამდენად იდგა ის თავისი თანამედროვე რუსული და ევროპული ისტორიოგრაფიის დონეზე, ამასთანავე, გასათვალისწინებელია ისიც, თუ რა დონეზე იდგა ჯავახიშვილის წინამორბედი და თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფია.

ივანე ჯავახიშვილი ფართო მეცნიერული ერუდიციის მკვლევარი იყო. მისი გამოკვლევები გასაოცარი სიღრმითა და საფუძვლიანობით გამოირჩევა. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ეს მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი ნაშრომები ერთი მეცნიერის კალამს ეკუთვნის.

ივანე ჯავახიშვილის შემოქმედება არა მარტო საქართველოს ისტორიული წარსულის წარმოჩენას, არამედ სახელმწიფოებრივი ინტერესების დაცვასაც ემსახურებოდა. 1919 წელს დაიბეჭდა მისი ნაშრომი „საქართველოს საზღვრები – ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული“. წიგნი გამოქვეყნდა იმ დროს, როცა საქართველოს დამოუკიდებელ დემოკრატიულ რესპუბლიკას ბრძოლით უხდებოდა თავისი ისტორიული ტერიტორიების შენარჩუნება. ივანე ჯავახიშვილი სამეცნიერო პოზიციებიდან ჩაერთო ამ ბრძოლაში. ნაშრომის გაცნობა „მკითხველს, უეჭველია ნათლად დაანახვებდა თუ რა საზღვრები ჰქონდა საქართველოს და როგორის თავგამოდებით იცავდა მათ ჩვენი ერი საუკუნეთა განმავლობაში“.

ნამდვილად „ნათლად დაინახავს“ მკითხველი, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ტერიტორიას, რუსეთის 1921 წლის ანექსიის შედეგად 21 ათასი კვადრატული კილომეტრი ჩამოეჭრა (სამწუხაროდ ეს პროცესი დღესაც გრძელდება).

XX ს-ის დასაწყისისთვის ქართველ მოწინავე ინტელიგენციაში მომწიფებული იყო აზრი ეროვნული უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების აუცილებლობის შესახებ. ფაზისის ფილოსოფიისა და რიტორიკის სკოლა (IV ს.),

გელათის, იყალთოსა და შიო-მღვიმის აკადემიები, უძველესი დროიდან არსებული ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრები „ქრისტიანულ აღმოსავლეთში“ – ასეთი მაღალი კულტურისა და უძველესი განათლების ტრადიციების მქონე ერისთვის სრულიად ბუნებრივი იყო სურვილი, ჰქონდა საკუთარი უმაღლესი სასწავლებელი.

ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით დაიწყო ამ მიზნისაკენ სვლა. ზუროთმოძღვარ სიმონ კლდიაშვილის აღმართული შენობა, დღევანდელი უნივერსიტეტის I კორპუსი, სადაც იმ დროს გიმზანია იყო განთავსებული, ილიას სწორედ ქართული უნივერსიტეტისთვის ჰქონდა გამიზნული.

ქართული საზოგადოების მზადყოფნას ეროვნული უმაღლესი განათლებისათვის, მოწმობს ის გარემოება, რომ ივანე ჯავახიშვილის ზემოთ დასახელებული კაპიტალური გამოკვლევები საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხზე საქართველოში იბეჭდებოდა და ამ ნაშრომებს აქ თავისი მკითხველი საზოგადოება ჰყვდა. აგრეთვე, ის საჯარო ლექციები, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილი მართავდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში და რომელიც საზოგადოების დიდ ინტერესს იწვევდა. ახალგაზრდა ქართული მეცნიერების ეროვნული დარგების განვითარებასა და საზოგადოების ინტერესის გაცხოველებაში მის მიმართ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ექვთიმე თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით დაარსებულმა „საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ“, პირველმა აკადემიურმა დაწესებულებამ საქართველოში.

ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის პირობებში ქართული უნივერსიტეტის გახსნის ყოველი ცდა მარცხით დამთავრდა.

1917 წლის თებერვალ-მარტში განხორციელებული რუსეთის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის შედეგად ცარიზმი დაემხო. ბევრი ითქვა და დაიწერა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გახსნასთან დაკავშირებით წამოჭრილ პრობლემებზე, რამდენი და რა რთული წინააღმდეგობის გადალახვა მოუხდა ქართველ მოღვაწეთა ერთ მცირე ჯგუფს დასახული მიზნის მისაღწევად. ჩვენ დეტალურად აღარ შევხებით ამ საკითხებს, მხოლოდ ძირითად მომენტებს შევახსენებთ საზოგადოებას.

1917 წლის 1 მარტი – ივანე ჯავახიშვილმა პეტერბურგში, თავის ბინაზე (ლახტის ქ. №9) შეკრიბა იქ მოღვაწე ქართველ მეცნიერთა მცირე ჯგუფი (შ. ნუცუბიძე, აკ. ნაკაშიძე, ი. ყიფშიძე და სხვ.), რომელმაც მიიღო გადაწყვეტილება ებრძოლათ ეროვნული უმაღლესი სკოლის დაარსებისათვის, კერძო სასწავლებლის სახით მაინც.

12 მაისი – ჩატარდა ქართული უნივერსიტეტის დამფუძნებელი საზო-

გადოების კრება. კრებამ მიიღო დადგენილება ქართული თავისუფალი უნივერსიტეტის დაარსების შესახებ. შემუშავებულ იქნა საუნივერსიტეტო წესდება. სხდომაზე (შემდეგ 17 მაისს ქუთაისში) ივანე ჯავახიშვილმა წაიკითხა მოხსენება „ქართული უნივერსიტეტის დაარსების აუცილებლობის შესახებ“. შეიქმნა უნივერსიტეტის დამხმარე საზოგადოება.

ღრობითმა მთავრობამ არ დაამტკიცა უნივერსიტეტის წესდება. იმავე წლის ოქტომბერში რუსეთში სახელმწიფო გადატრიალება მოხდა და საქართველო ფაქტობრივად გამოვიდა მისი გავლენის სფეროდან.

1917 წ. 26 ნოემბერი – ექვთიმე თაყაიშვილის ბინაზე გაიმართა ქართული უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭოს პირველი წინასწარი სხდომა ივანე ჯავახიშვილის თავმჯდომარეობით (ესწრებოდნენ ე. თაყაიშვილი, ა. შანიძე, დ. უზნაძე, ფ. გოგიჩაიშვილი, კ. კეკელიძე) გადაწყდა უნივერსიტეტის დებულება წარედგინათ ამიერკავკასიის კომისარიატისთვის.

27 ნოემბერი – ივანე ჯავახიშვილმა ამიერკავკასიის კომისარიატს მიმართა თხოვნით უნივერსიტეტის წესდების დასამტკიცებლად და მიიღო კიდევ დასტური. მიუხედავად ამისა, იმდენი პრობლემა წამოიჭრა (ფინანსური, ორგანიზაციული...) და იდენი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა ამ იდეას თვით ქართულ საზოგადოებაში (უნივერსიტეტის დამხმარე საზოგადოებაც კი მოითხოვდა უნივერსიტეტის გახსნის გადადებას), რომ უნივერსიტეტის გახსნის საკითხი სათუო გახდა. მაგრამ ივანე ჯავახიშვილის და მის თანამოაზრეთა მცირე ჯგუფის უდიდესმა ძალისხმევამ შედეგი გამოიღო.

1918 წლის 26 იანვარს (ახალი სტილით 8 თებერვალს) საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა ქართული კერძო უნივერსიტეტი, რომელიც იმავე წელს სახელმწიფო უნივერსიტეტად გადაკეთდა. ახლადგახსნილი უნივერსიტეტი აკუროთხა და გზა დაულოცა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა კირიონ II-მ.

26 იანვარი დავით აღმაშენებლის ხსენების დღეა. ეს დღე შემთხვევით არ იქნა შერჩეული. ამით ივანე ჯავახიშვილმა ხაზი გაუსვა უნივერსიტეტის დაარსების მნიშვნელობას. როგორც დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობა იყო საეტაპო მნიშვნელობისა საქართველოს ისტორიაში, ასევე უნივერსიტეტის დაარსებით ახალი ეტაპი უნდა დაწყებულიყო ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში, ეტაპი სამეცნიერო და კულტურულ-საგანმანათლებლო რენესანსისა. სწორედ უნივერსიტეტს უნდა აღეზარდა მეცნიერულ ცოდნაზე დამყარებული, მაღალი ეროვნული თვითშეგნებითა და სახელმწიფოებრივი აზროვნებით განმსჭვალული მომავალი თაობა. ივანე ჯავახიშვილის საუნივერსიტეტო მოღვაწეობის

შედეგად ჩაეყარა საფუძველი და მას შემდეგ თითქმის მთელი საუკუნეა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი საქართველოში (და არა მარტო საქართველოში) მიმდინარე ყველა სამეცნიერო, საზოგადოებრივი და ეროვნული წამოწყების ფლაგმანია.

უნივერსიტეტის პირველ რექტორად პროფესორთა საბჭოს მიერ არჩეულ იქნა პეტრე მელიქიშვილი. ამ საკითხის გადაწყვეტის დროსაც გამოჩნდა ივანე ჯავახიშვილის უდიდესი ეროვნული და პროფესიული პასუხისმგებლობის გრძნობა. პროფესორთა საბჭოს საერთო სურვილი იყო, პირველი რექტორი ივანე ჯავახიშვილი გამხდარიყო. პეტრე მელიქიშვილის სიტყვებით, „ივანე ჯავახიშვილი ბრძანდება ერთად-ერთი დამაარსებელი, სულისჩამდგმელი და ერთადერთი რაინდი ჩვენი უნივერსიტეტისა. აქ მას ვერავინ შეეტოქება და შეეზიარება“. მაგრამ თვითონ ივანე ჯავახიშვილმა, უნივერსიტეტის ინტერესებიდან გამომდინარე, თქვა უარი ამ უაღრესად პრესტიჟულ თანამდებობაზე და წამოაყენა პეტრე მელიქიშვილის კანდიდატურა. თავისი გადაწყვეტილება ასე დაასაბუთა: „პეტრე მელიქიშვილი ცნობილი მეცნიერია, რუსეთშიაც და საზღვარგარეთაც, და მისი არჩევა დიდ პრესტიჟს შეუქმნის ჩვენს უნივერსიტეტს“.

1918 წლის 30 იანვარს (ახალი სტილით 12 თებერვალს) დაიწყო ლექციების კითხვა თბილისის უნივერსიტეტში. პირველი ლექციის ჩატარების საპატიო უფლება, ბუნებრივია, ივანე ჯავახიშვილს ხვდა წილად. თემა იყო „ადამიანის პიროვნება და მისი მნიშვნელობა ძველ ქართულ საისტორიო-საფილოსოფოსო მწერლობასა და ცხოვრებაში“.¹³

ივანე ჯავახიშვილი გახდა იმ დროს უნივერსიტეტში არსებული ერთად-ერთი, სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის დეკანი.

იმავე წელს ივანე ჯავახიშვილის თაოსნობით უნივერსიტეტში გაიხსნა საქართველოს ისტორიის კათედრა.

ივანე ჯავახიშვილი იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი 1919-1926 წწ-ში. საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგე 1918-1931 წწ-ში.

¹³ უნივერსიტეტის რექტორის, აკად. ვლადიმერ პაპავას ინიციატივით, 2015 წლიდან ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში წლის პირველი საუნივერსიტეტო საჯარო ლექციის ჩატარების (12 თებერვალს) ტრადიციას ჩაეყარა საფუძველი. 2015 წლის 12 თებერვალს უნივერსიტეტში საქართველოს პარლამენტის თავმჯდომარემ დავით უსუფაშვილმა წაიკითხა პირველი საჯარო ლექცია „ჩვენი სახელმწიფო“, 2016 წლის 12 თებერვალს აკად. მარიამ ლორთქიფანიძემ – „რამ გადაგვარჩინა“.

ივანე ჯავახიშვილმა შექმნა საქართველოს ისტორიის სამეცნიერო სკოლა. მისი აღზრდილები იყვნენ გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსები სიმონ ჯანაშია, ნიკო ბერძენიშვილი და სხვ. მისი ხელმძღვანელობით უნივერსიტეტში საქართველოს ისტორიის კათედრაზე საპროფესოროდ მოსამზადებლად დატოვეს ს. კაკაბაძე, თ. ლომოური და სხვ. ივანე ჯავახიშვილის გეგმით, საქართველოს მეზობელი ხალხების ისტორიის შესასწავლად, უნივერსიტეტში მოსამზადებლად მოიყვანეს ის მეცნიერები, რომლებსაც უმაღლესი განათლება (სრული ან არასრული) მიღებული ჰქონდათ რუსეთში: ალ. წერეთელი (მსოფლიო ისტორია), დ. ყიფშიძე (სომხეთის საისტორიო მწერლობა), მ. წერეთელი (ასირიოლოგია და აღმოსავლეთის ისტორია). ამასთანავე, უნივერსიტეტში საშუაოდ მიიწვიეს რ. ბლევკი (ბიზანტიის ისტორია) და მ. პოლიევქტოვი (რუსეთის ისტორია).

თუ რა ღონეზე ხდებოდა ახალგაზრდა კადრების მომზადება ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით, კარგად ჩანს ნ. ბერძენიშვილის 1926/1927 სასწავლო წლის აკადემიური ანგარიშიდან:

I. არაბული ენისა და ისტორიის შესწავლის მიზნით წავიკითხე და შევისწავლე: ყურანი, გრიგოლ პართელის ცხოვრება, იაჰია ანტიოქიელის ისტორია (X-XI სს. ბიზანტია), იბნ-ალ-ასირი (ეპიზოდები ჯვაროსანთა ომების ეპოქიდან) – არაბულად; კარაულოვის გამოცემა არაბული ტექსტებისა (არაბი გეოგრაფები კავკასიის შესახებ). დოხისა, გოლცდიერის და კრიმსკის წერილების კრებული „მუსლიმების ისტორია“; კრიმსკის „მუჰამედის ისტორიის წყაროები“; მიულერის „ისლამის ისტორია“; ჰიუარტის „არაბეთის ისტორია“.

II. ვმუშაობდი საქართველოს ისტორიის საკითხების გარშემო:

1. უნივერსიტეტის მუზეუმში¹⁴ დაცულ ხელნაწერთაგან ვიწერდი ისტორიული ხასიათის მინაწერებს მათი შესწავლა-გამოცემის მიზნით.

2. შევისწავლე ხელნაწერი №558 და დავამუშავე საკითხები: ა) „ათონის კრებულის რედაქცია“. ბ) „ათონის კრებულის სულთა მატთანე ანუ ალაპები და მათი დათარიღება“.

3. შევისწავლე ხელნაწერები (ჩამოთვლილია 10 ხელნაწერი) და დავამუშავე შრომა: „ქართული სახელმწიფო წესწყობილების ერთი საკითხისათვის“.

1. დავამუშავე საკითხი: „სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობა

¹⁴ უნივერსიტეტის მუზეუმის ფონდი შეიქმნა საეკლესიო მუზეუმის ბაზაზე, რომელიც 1921 წელს გადაეცა უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტს.

დას. საქართველოში XVI-XVIII სს-ში“.

2. ამავე დროს ვაგროვებდი მასალებს ზოგიერთი ქართული საერო და საეკლესიო ხელისუფალთა შესახებ XIII ს-ში მათი ურთიერთშორის დამოკიდებულების გამოკვლევის მიზნით.

ანგარიშს ახლავს ივანე ჯავახიშვილის რეზოლუცია: „ანგარიში დამაკმაყოფილებელია“.

ვფიქრობთ, კომენტარი ზედმეტია.

პირველი საუნივერსიტეტო გეგმით ივანე ჯავახიშვილი კითხულობდა საქართველოს ისტორიის ზოგად კურსს, ქართული სამართლის ისტორიას, აგრეთვე, ატარებდა სემინარებს საქართველოს ისტორიაში; 1922 წელს გახსნილ სოციალ-ეკონომიკურ ფაკულტეტზე – საქართველოს ეკონომიკურ ისტორიას.

ეროვნული სულისკვეთების, ანტიმარქსისტული იდეოლოგიის ისტორიკოსი ვერ აიტანა საბჭოთა ხელისუფლებამ. ივანე ჯავახიშვილი ჯერ რექტორობიდან გაათავისუფლეს (1926 წ.), ხოლო შემდეგ საერთოდ გააგდეს უნივერსიტეტიდან (1931 წ.).

ივანე ჯავახიშვილისა და მისი სკოლის წინააღმდეგ ე.წ. „წითელმა პროფესურამ“ საშინელი კამპანია წამოიწყო, რომელმაც 1936 წელს ზენტის მიაღწია. არავინ იცის როგორ დამთავრდებოდა ივანე ჯავახიშვილის საწინააღმდეგო „დისკუსიები“, რომ არა მოულოდნელად სტალინის დაინტერესება მისი პიროვნებით. სტალინის დავალებით ივანე ჯავახიშვილმა თავის მოწაფეებთან, ს. ჯანაშიასა და ნ. ბერძენიშვილთან ერთად დაწერა საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელო,¹⁵ პირველი ეროვნული სახელმძღვანელო საბჭოთა კავშირში, რომელიც ივანე ჯავახიშვილის გარდაცვალების შემდეგ გამოიცა (1934 წ.) და სახელმწიფო პრემიით იქნა დაჯილდოვებული.

1936 წლიდანვე იწყება ივანე ჯავახიშვილის რეაბილიტაცია. მართალია, რექტორის და საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგის თანამდებობაზე არ დაუბრუნებიათ, მაგრამ დართეს ნება წაეკითხა ქართული სამართლის ისტორია იურისტებისათვის. დანიშნეს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის განტოფილების გამგედ, მიიწვიეს კავკასიისმცოდნეობის ინსტიტუტში

¹⁵ 1936 წელს ერთ-ერთ ინგლისურენოვან გაზეთში სტალინის შესახებ დაიწერა, რომ ის იყო თვითონ ველური და ველური ხალხის შვილი. ამიტომ გაახსენდა იოსებ ბესარიონის ძეს სამშობლო. დასჭირდა, რომ უცხოელებს გაეგოთ, თუ რაოდენ ძველი და დიდი კულტურის ქვეყანა იყო საქართველო.

მეცნიერ-კონსულტანტად.

1939 წელს მეცნიერების წინაშე დიდი დამსახურებისათვის აირჩიეს საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად.

იმ წლებში ჩვენში არავითარი ეროვნული მასშტაბის კულტურული საქმიანობა არ ხორციელდებოდა ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობისა და უშუალო მონაწილეობის გარეშე.

1937 წელს საქართველოში დიდი ეროვნული ზეიმი ჩატარდა – აღინიშნა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ 750 წლისთავი. საიუბილეო ზეიმის მენეჯერული მხარის ერთ-ერთი მთავარი ორგანიზატორი და ხელმძღვანელი იყო ივანე ჯავახიშვილი. საიუბილეო სამზადისთან დაკავშირებით დაარსდა შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურის მუზეუმი, რომლის დირექტორადაც ივანე ჯავახიშვილი დაინიშნა.

1936 წლიდან ივანე ჯავახიშვილი სათავეში ჩაუდგა საქართველოში წარმოებულ არქეოლოგიურ კვლევას. შოთა რუსთაველის იუბილესთან დაკავშირებით, მისი წინადადებით, დაიწყო დმანისის, გეგუთის და რუსთაველის ეპოქის სხვა ძეგლების გათხრები; 1938 წლიდან სათავეში ჩაუდგა მცხეთა-არმაზის არქეოლოგიურ გათხრებს.

სამწუხაროდ, 64 წლის ასაკში შეწყდა დიდი ადამიანის გულისცემა. ივანე ჯავახიშვილმა, თავისი საყვარელი საქმის, ლექციის კითხვის დროს კათედრაზე დალია სული. ივანე ჯავახიშვილი მისი თაოსნობით დაარსებული თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეზოში დაკრძალეს.

მაღლიერმა ქართველმა ხალხმა შესაფერი პატივი მიაგო დიდ მეცნიერსა და საზოგადო მოღვაწეს, ჭეშმარიტ მამულიშვილს. ივანე ჯავახიშვილის სახელი მიენიჭა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრას (სამწუხაროდ, 2006 წლიდან კათედრები საერთოდ გააუქმეს უნივერსიტეტში), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტს. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ დააწესა ივანე ჯავახიშვილის პრემია. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ყოველწლიურად ტარდება ივანე ჯავახიშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენცია. ქართველ ისტორიკოსთა (და არა მარტო ისტორიკოსთა) ყველა თაობის წარმომადგენლებმა (ა. შანიძე, ს. ჯანაშია, ნ. ბერძენიშვილი, დ. გვრიტიშვილი, შ. მესხია, გ. მელიქიშვილი, ს. ყაუხჩიშვილი, მ. ლორთქიფანიძე, რ. მეტრეველი, ს. ჯორბენაძე, ვ. ღონდუა, ა. სურგულაძე, მ. ვაჩნაძე, ვ. გურული და სხვ.) მიუძღვნეს ივანე ჯავახიშვილის ცხოვრებასა და მოღვაწეობ-

ას მონოგრაფიები, სტატიები, ბროშურები.

ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომები დღესაც, მათი გამოქვეყნებიდან ასი წლის შემდეგ, სამაგიდო წიგნებია ქართველოლოგიური დარგების მკვლევართათვის. დღესაც, ივანე ჯავახიშვილის წამოყენებული დებულებებითა და დასახული გეგმებით ხდება ამ დარგების განვითარება. ივანე ჯავახიშვილის შეფასებას, ალბათ, ყველაზე უკეთ ესადაგება მის მიერ შოთა რუსთაველის მიმართ წარმოთქმული სიტყვები:

„კულტურის მოღვაწეთა და საზოგადოებას შორის ურთიერთვალდებულება მყარდება. მოღვაწე ქმნის და ამით თავისი მშობელი ერისადმი ვალდებულებას იხდის; მაგრამ თუ მის შემოქმედებას იმდენად დიდი ღირებულება აქვს, რომ თანამედროვეთათვის კი არა, არამედ შემდეგდროინდელ და მომდევნო საუკუნეთა თაობათათვისაც ძვირფას განძად რჩება, მაშინ მათაც, თავიანთ მხრივ, ამ მოღვაწის ხსოვნისადმი ზნეობრივი მოვალეობა უჩნდებათ, რომ მისი ქმნილება, მისგან დატოვებული განძი, ისევე შეურყეველად დაიცვან, როგორც თავის დროზე ავტორს ჰქონდა შექმნილი“.